

**LUG‘ATSHUNOSLIK TERMINLARINING INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI
LUG‘ATLARIDA BERILISHI****Sh.D. Saidova***Uzbekistan State World Languages University, Master`s department, Linguistics
(English language)*

Abstrakt: *Ingliz va O‘zbek tillarini barcha sohalarida taqqoslab o‘rganish zamonimiz talab etayotgan hodisalardan biridir. Ushbu maqola ham lug‘atshunoslik sohasidagi muammolardan biri bo‘lgan lug‘atshunoslikka oid terminlarni shu ikki tilda tuzilgan lug‘atlarda qay tartibda berilishi haqida so‘z yuritadi.*

Kalit so‘zlar: *lug‘atshunoslik, lug‘at maqolasi, so‘z boshi, kirish qism, baynalmilal termin.*

O‘zbek tili lug‘atlarida lug‘at nomi, so‘z boshi, lug‘atning hajmi va tuzilishidan so‘ng lug‘at maqolasi keltirilgan bo‘ladi. Shu lug‘at maqolasida lingvistik terminlari bilan birga lug‘atshunoslik atamaları ham ta‘riflari bilan berilgan. Bunga misol qilib O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi akademigi Azim Hojiyev tomonidan tuzib chiqilgan “Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘atini” aytib o‘tishimiz mumkin. Ushbu lug‘atda ta‘kidlanishicha lug‘at maqolasining tarkibiy qismlaridan biri terminga beriladigan izohdir. Har bir termin ma‘lum bir lingvistik tushunchani bildiradi, ma‘lum bir ma‘noga (ayrimlari birdan ortiq ma‘noga) ega. Lug‘at maqolasida terminning ana shu ma‘nosi, ko‘p ma‘noli bo‘lsa barcha ma‘nolari izohlanadi. Namuna:

Sheva. Mahalliy dialektning fonetik, leksik, grammatik, jihatdan umumiylikka ega bo‘lgan, bir yoki bir necha qishloqni o‘z ichiga oladigan qismi. Masalan, o‘zbek tilining Qorabuloq shevasi, o‘zbek tilining Niyozboshi shevasi.

Leksika (yunoncha lexikoz – so‘zga oid, lug‘aviy), 1. Tilning lug‘at tarkibi: O‘zbek tilining leksikasi. 2. Lug‘at tarkibining qo‘llanish sohasi uslubiy belgisi, kelib chiqishi kabi turli jihatdan yondashib ajratiladigan guruhlar: Og‘zaki nutq leksikasi. Ijtimoiy-siyosiy leksika, kasb-hunar leksikasi, ekspressiv leksika, Oybek asarlari leksikasi va boshqalar. Ayni bir til hodisasi uchun ba‘zan birdan ortiq termin ortiq termin qo‘llanadi. Bunday terminlarning har biri lug‘atda berildi. Lekin izoh shulardan qaysi biri asosiy deb hisoblansa, ana shu terminga berildi. Masalan, tasviriy so‘z, taqlidiy so‘z, taxlid so‘z terminlaridan faqat taqlid so‘z terminiga izoh berilib, qolganlari q, (qarang), ayn, (aynan) kabi belgilar bilan taqlid so‘z terminiga havola etildi.

“So‘z boshi”da aytilganidek, ko‘pgina ruscha va rus tili orqali o‘zlashgan terminlar bu lug‘atda o‘zbekchalashtirildi. Lug‘atda bunday terminlarning ruscha, ruscha-baynalmilallaridankopi berildi. Chunki, birinchidan, ular hozirgi lingvistik adabiyotlarda qo‘llanyapti, lug‘atlarda berilyapti. Ikkinchidan, bunday terminlarni lug‘atda bermasak o‘quvchi bu terminlar ifodalaydigan hodisalar uchun olingan yangi (o‘zbekcha) termini lug‘atdan topishga qiynaladi (balki topolmaydi ham). Bundan terminlarning lug‘atga kiritilishi uning (terminning) o‘zbekchasini topishga yordam beradi. Keyinchalik esa yangi terminning o‘zbekcha varianti butunlay o‘zlashib, ommalashib ketgach, ruscha yoki ruscha-baynalmilal termini qo‘llashga, lug‘atlarda berishga ehtiyoj qolmaydi. Lekin shuni qayd

etish kerakki, bu lug`atda izoh asosan bunday terminlarning o`zbekchasiga berildi, ruscha, ruscha-baynalmilal muqobillari esa ularning o`zbekchasiga havola etildi. Misol uchun 1985-yil nashr etilgan lug`atimizda bir hodisani (bir tushunchani) ifodalovchi aktiv konstruksiya, aniq oborot terminlarining uchalasi berilib, faqat aktiv konstruksiya termini izohlangan, qolganlari unga havola etilgan edi. Bu narsa yuqorida ko`rilgan terminlardan faol tuzilma termini ekanini qayd etadi. Bu termin o`zlashib (ommalashib) ketgach, keyingi lug`atlarda aktiv konstruksiya, aktiv oborot terminlarini berishga ehtiyoj qolmaydi. Lug`at maqolasidagi tarkibiy qismlardan yana biri terminga berilgan izohni tasdiqlovchi misollardir. Lekin izohni isbotlovchi misol barcha lug`at maqolalarida bo`lavermaydi, balki ma`lum terminlar uchun tuziladigan lug`at maqolalarigina misol talab etadi. Masalan, lingvistika, umumiy tilshunoslik terminarining izohi hech qanday misol talab etmaydi. Jo`nalish kelishigi, ergash gap terminlarining izohidan so`ng esa tasdiqlovchi misol berilishi shart. Shunga ko`ra lug`atda faqat zarur hollardagina tasdiqlovchi misollar berildi.

[Azim Hojiyev Tilshunoslik terminlarining izohli lug`ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 1985].

1998-yilda R.R.K Hartmann va Gregory James tomonidan tuzilgan va nashrdan chiqarilgan “Ingliz lug`atshunosligi lug`ati”da ushbu lug`atni vujudga kelishida o`z hissasini ayamagan insonlarga, olimlarga aytilgan tashakkur qismidan so`ng kirish o`rin olgan. Ayni chog`da kirish qismining o`zi ham bir necha sarlavhali bo`laklardan tashkil topgan. Bular: “Nazariya va amaliyot”, “Lug`at tipologiyasi”, “Chop etishdan kompyuterlashtirishgacha”, “Foydalanuvchi nuqtai nazari”, “Lug`at va lingvistik dalillar” “Lug`at kompilyatsiyasi”, “Qoplash va sifat” kabi turli xil ma`lumotlarni o`z o`quvchisiga ulashadigan qismlardir. Misol uchun “Lug`at tipologiyasi” qismida “Leksikografiyaning asosiy materiali "lug`at" yoki "so`z kitobi", bir vaqtning o`zida leksikografiya nazariyasi (lug`at tadqiqoti) mavzusi va leksikografik amaliyotning mahsuli (lug`at yaratish) eng keng tarqalgan ma`lumotnomadir “mazmunidagi ma`lumot berilgan. Lug`at sifatida lug`at tuzilmaviy jihatdan tasniflanishi mumkin bo`lgan ko`p janr yoki turlarni qamrab oladi. Masalan, fenomenologik tipologiya yoki rasmiy belgilarga asoslangan turkumlashtirish o`lcham ('cho`ntak lug`ati', 'qisqartirilgan lug`at') kabi kompozitsion xususiyatlarni hisobga olishi mumkin. , yoki ish mazmunini yorituvchi ('umumiy lug`at', 'ixtisoslashtirilgan lug`at' va boshqalar). Taqdimot yoki tektonik tipologiya lug`atning formatiga ("alifbo", "tasniflangan", "tematik" va boshqalar) yoki vositaga ("qo`lyozma", "bosma", "elektron" va boshqalar) qaratiladi. Kirish qismi yakunlangandan so`ng ushbu lug`atda “Lug`atda foydalanilgan ishlash metodlari” qismi mavjud bo`lib, bu yerda lug`atshunoslikda ham qo`llaniladigan bir nechta belgilar berilgan. Shu jumladan, oxirgi yigirma yillikda ingliz tilida nash etilgan lug`atlardagi berilgan so`zlarga qo`shimcha ma`lumotlar ko`p hollarda bibliografik manbalar bilan to`ldirilgan bo`lib, ular belgisi orqali ko`rsatib ketiladi. Bundan tashqari ba`zi qo`shimcha ma`lumotlarda berilgan belgisi esa bosh so`z tushunchasining leksikografik amaliyotda qo`llanilishini ko`rsatishga xizmat qiladi, shuningdek bizga ma`lum bir so`z haqida qo`shimcha ma`lumot olish uchun internet veb-saytlariga yoki elektron ma`lumotlarga havolalar zarur bo`lgan taqdirda biz uni shu belgidan so`ng topishimiz mumkin. Misol tariqasida Gregory James va Hartmann tomonidan tuzib chiqilgan lug`atdan keltirishimiz mumkin:

Abbreviation A shortened form of a word, phrase or term which represents its full form. Abbreviations can be subdivided into ‘clippings’ (vet for veterinary surgeon), ‘contractions’ (don’t for do not), ‘acronyms’ (EURALEX for European Association for Lexicography), ‘initialisms’, ‘aerophones’ or ‘alphabetisms’ (DRC for Dictionary Research Centre, VIP for very important person) and ‘blends’ (brunch for breakfast/lunch). Reference works vary in their treatment of abbreviations. In general dictionaries, they may be given HEADWORD status, or be covered in separate lists in the front or back matter. Abbreviations are often used in dictionaries to indicate a word’s grammatical role (e.g. vt for transitive verb) or morphological features (e.g. m or masc for masculine) or to label a particular usage (e.g. obs for obsolete). Annotated lists of the abbreviations used are normally given in the USER’S GUIDE or elsewhere. CODE (2), EXPANSION, TEXT COMPRESSION. Landau 1984, Cannon 1990, ISO 1990, McArthur 1992, Svensén 1993. Acronyms, Initialisms and Abbreviations Dictionary (J.E.Towell), Detroit MI, 1989; The Oxford Dictionary of Abbreviations, Oxford, 1992. WWW Acronym and Abbreviation Server. www.ucc.ie/info/net/acronyms/index.html;

[R.R.K Hartmann, Gregory James. - London, 1998.]

O‘zbek tilida yaratilgan lug‘atlar esa bundan mutlaqo boshqacha. O‘zbek tilida tuzib chiqilgan lug‘atlarda ko‘pincha ma‘lum bir belgilar emas balki, so‘zlar, qisqartmalar keltirib o‘tiladi. Bulardan lug‘atshunoslikka oid bo‘lgan bir nechtasini Azim Hojiyev tomonidan tuzilgan lu‘at misolida tahlil qilib olamiz.

KATTA HARF- ayn. Bosh harf

TASVIRIY SHAKL- ayn. Analitik shakl.

Q. belgisi shu terminga aloqasi bo‘lgan terminlar uchun tuzilgan lug‘at maqolasiga qarashga undaydi. Bu terminlar uchun tuzilgan lug‘at maqolasiga qarash bilan izohlanayotgan terminning mazmunini, u bildirgan lingvistik mohiyatini oson, aniq va to‘la tushunish imkoni tug‘iladi. Mas., sof bog‘lama terminiga tuzilgan lug‘at maqolasi bilan ko‘rsatilgan bog‘lama termini uchun tuzilgan lug‘at maqolasini qiyoslab ko‘ring.

BIRLIK SON. Son kategoriyasining bir turdagi predmetlardan birini (yakkalikni) bildiruvchi shakli. Birlik sonning bir turdagi maxsus yasovchi affiksi yo‘q. mas., kitob, o‘quvchi, uy, va boshqalar. Zid. ko‘plik son. Ba‘zi lingvistik terminlar o‘zaro farqlansa-da, lekin ma‘lum umumiylikka ega bo‘lgan lingvistik tushunchalarning atamasi bo‘ladi. Bunday terminlarni lug‘atda berish, izohlash bilan birga, ularni bir-biriga qiyoslashni tavsiya etish har birining ma‘no va mohiyatini to‘g‘ri va oson tushunishga yordam beradi. Xuddi shu maqsadda, qiyoslashga undash uchun lug‘atda qiyos. belgisi ishlatildi. Mas., shu lug‘atda lingvistik lug‘at va qomusiy lug‘at terminlariga tuzilgan lug‘at maqolalariga qarasa ko‘rishimiz mumkin. Rus tilida yozilgan adabiyotlardan, lingvistik lug‘atlardan foydalanish-1M 1, shuningdek, ruscha va o‘zbekcha lingvistik terminlarning o‘zaro muqobillarini to‘g‘ri belgilab (bilib) olishni osonlashtirish maqsadida lug‘atda o‘zbekcha terminlarning ruscha muqobillari ko‘rsatkichi ilova qilindi.

BOG‘LAMA.-Fe‘l bo‘lmagan so‘zni fe‘lga xos ma‘no va vazifaga moslovchi yordamchi fe‘l. Mas., Tolib rassom bo‘ldi, Tolib rassom bo‘lyapti, Tolib rassom bo‘lmoqchi bo‘l yordamchisi rassom so‘zi bilan qo‘llanib mayl, zamon, shaxs-son ma‘nolarini ifodalash uchun xizmat qilyapdi. Bog‘lama vazifasini bajaruvchi birlik o‘z leksik ma‘nosini qisman

saqlashi yoki faqat bog`lama vazifasini bajarishi mumkin. Shunga ko`ra bog`lamaning ikki turi farqlanadi: 1) sof bog`lama (q.), 2) yarim mavhum bog`lama (q.).

SOF BOG`LAMA. -leksik ma`nosini yo`qotgan, sof grammatik vazifa bajaruvchi bog`lama. Mas., edi, ekan to`liqsiz fe`llari... Q. bog`lama.

Demak, q. belgisi ishorasida bog`lama termini lug`at maqolasiga qarab, avvalo, bog`lama va uning turlari haqida tasavvur hosil qilinadi. Natijada sof bog`lamaning mohiyatini tushunish osonlashadi. O`zaro antonim bo`lgan terminlar ma`nosini bir-biriga qiyoslab ko`rish ham har bir termin ifodalaydigan til hodisasining mohiyatini to`g`ri va aniq tushunishga yordam beradi. Shu sababli o`zaro antonim bo`lgan terminlarning har biri uchun tuzilgan lug`at maqolasida zid. belgisi bilan uning antonimi keltirildi. [ Azim Hojiyev Tilshunoslik terminlarining izohli lug`ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 1985]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.R.K Hartmann, Gregory James. Dictionary of Lexicography. - London, 1998.
2. [Azim Hojiyev Tilshunoslik terminlarining izohli lug`ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 1985]
3. Damirovich, M. R., Ibragimovich, T. I., & Sattarovich, A. U. (2022). The Role Of Spiritual And Educational Events In Promoting The Ideas Of Religious Tolerance And International Health. Brazilian Journal of Implantology and Health Sciences, 4(5), 42-47.
4. DAMIROVICH, M. R., IBRAGIMJANOVICH, T. I., & UGLI, K. N. K. (2021). The role of family, community and education in the development of patriotic spirit in youth. JournalNX, 7(1), 311-314.
5. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). The Pedagogical System Of Preparing Boys For Family Relationships In General Secondary Schools. 湖南大学学报 (自然科学版), 48(8), 8.
6. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2023, June). Language and computer in the development of communicative competence of school children. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.